

«Володимир Антонович, – писала Н.Полонська-Василенко, – перший у тодішній Росії, у своїй історичній школі в основу історії поклав знання передісторії». Він зрозумів вагу передісторії ще сто років тому, зробив її предметом історичних студій і викладав її під виглядом «Вступу до історії». Саме з іменем В.Антоновича справедливо пов'язують виникнення української археології. Археологічний з'їзд 1874 року показав високий рівень досягнень молоді української науки. В.Антонович був автором праць з археології, які започаткували цілий напрям наукового дослідження. Серед його головних розвідок з археології необхідно назвати «Розкопки з землі древлян» (1893), «Археологічна карта Київської губернії» (1895), «Археологічна карта Волинської губернії» (1902). Вже в 1870 р. В.Антонович на одному із засідань «товариства Нестора-Літописця» виступив з ґрунтовними дослідженнями про українські могили. «Від того часу, – писав С.Симович, – ні один археологічний з'їзд на Україні не обходиться без участі Антоновича». З іменем видатного вченого пов'язано виникнення в 1873 р. «Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства».

Плідно працював Володимир Антонович у галузі етнографії. Заслужують на увагу його праці «Чаклунство» та «Історичні пісні малоросійського народу» (1874–1875, у співавторстві з М.Драгомановим). Вчений зібрав і видав 8 томів «Архіву Південно-Західної Росії», в яких були вміщені матеріали з історії Правобережної України XVI–XVIII ст.

У 80-х роках XIX ст. В.Антонович опублікував двома виданнями книгу «Історичні діячі Південно-Західної Росії», в якій були поміщені науково-популярні нариси про українських гетьманів Петра Сагайдачного, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетерю, Петра Дорошенка, Демка Многогрішного та багатьох інших. На відміну від «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» Миколи Костомарова, написаній в проросійському дусі, нариси В.Антоновича висвітлювали минуле України як складової частини Російської імперії, але простежувалася ідея національної єдності.

Поряд з активною трудовою діяльністю В.Антонович не менш активно включився у політичну боротьбу. Він з молодих літ бере участь у так званому русі «хлопоманів», які вимагали демократичних нововведень, звільнення селян з кріпацтва. Окрім наукових, політичні цілі переслідувала також «українська Громада», ініціатором створення якої виступили В.Антонович, К.Михальчук, Т.Рильський, Б.Познанський. Коли русофільська преса накинулася на київську «українську Громаду», В.Антонович і двадцять його соратників опублікували відкритого листа, в якому запевняли російську публіку в тому, що їхньою метою «є лише освіта народу». Незабаром В.Антонович разом з О.Русовим, М.Драгомановим та іншими заснували «Стару Громаду». Що стосується творчих стосунків В.Антоновича і М.Драгоманова, то їхня наукова співпраця увінчалася написанням вищеназваного збірника «Исторические песни».

Та найбільшою заслугою Володимира Антоновича перед українською наукою було створення славнозвісної історичної школи. Переважна більшість його учнів стали видатними вченими, які протягом XIX–XX ст. посідали майже всі кафедри українських університетів: Д.Багалій, І.Линниченко, П.Голубовський, О.Андріяшев, М.Довнар-Запольський, В.Ляскоронський, М.Грушевський. Останній в 1894 р. за рекомендацією Володимира Антоновича очолив кафедру історії у Львівському університеті.

УКРАЇНСЬКИЙ АНТРОПОЛОГ ХВЕДІР ВОВК

Протягом тривалого часу наукова спадщина видатного українського антрополога, етнографа, археолога і літературного критика, щирого патріота України Хведора Вовка

замовчувалася, а нерідко, і грубо фальсифікувалася. Офіційна радянська історіографія несправедливо вважала його одним з ідеологів «українського буржуазного націоналізму» і засновником расової теорії. Нерідко можна було прочитати про паралелі між науковими працями Х.Ф.Вовка і ідеологів німецького фашизму. Щоправда, радянські історики враховували той факт, що Хведір Вовк «із своїх антинаукових положень... ще не робив расистських висновків, проте його дослідження давали для цього матеріал» (Возняк С.М. У боротьбі за дружбу народів: Проблема нації і національних відносин в ідеології української революційної демократії останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. (Львів, 1981. – С.28). Далі вищеназваний автор твердив, що «антропологічні дослідження радянських вчених давно відкинули вигадки про антропологічну відособленість українського народу від російського і білоруського... Антропологічні матеріали підтверджують спільність трьох східнослов'янських народів і походження їх від єдиного кореня – давньоруської народності»:

Ким же насправді був Хведір Вовк і якими були його науково-світоглядні погляди? Хведір Вовк народився 1847 р. в селі Крячківцях Пирятинського повіту Полтавської губернії в родині, що брала свій початок з козацьких часів. Після закінчення Ніжинської гімназії поступив до Новоросійського університету в Одесі, а незабаром перевівся на природниче відділення Київського університету. Саме тоді в Києві виникає «Громада», ініціаторами якої стали М.Драгоманов і В.Антонович. Активну участь в ній бере і Хведір Вовк. Один з його біографів писав: «Саме в той час припадає активна участь Вовка в діяльності Київської Громади... Він брав участь в організації недільних шкіл, виданні літератури українською мовою, збиранні етнографічних матеріалів. У 1874–1876 рр. він обіймав посаду помічника ревізора губернського секретаря в канцелярії Київської контрольної палати, водночас багато сил віддавав роботі в Південно-Західному відділі Російського географічного товариства як його засновник і дійсний член. У 1874 р. він виступив на ІІІ Археологічному з'їзді, в організації якого взяв безпосередню участь, з повідомленням про український орнамент – першою українською мистецтвознавчою працею у цій галузі» (Іванченко Ю. Видатний вчений і патріот України // Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – С.3–6).

На середину 70-х років минулого століття припадає праця Х.Ф.Вовка над написанням важливого наукового проекту з етнографії «Програма Південно-Західного відділу Російського географічного товариства для збирання відомостей з етнографії». Фактично, ця «Програма» і поклала початок серії фундаментальних праць з української етнографії, до яких можна справедливо віднести також праці самого Хведора Вовка.

Після арешту та ізоляції ряду членів Київської Громади, Х.Вовк змушений був нелегально залишити Київ і покинути терени України. Подорожуючи по Європі, він відвідав Софію, Відень, Рим, Неаполь, Флоренцію, Берн, Женеvu, Цюрих, Париж. І так тривало аж до 1903 р., коли Х.Вовку пощастило повернутися на Україну. На той час його ім'я було добре відоме у всьому світі. Перу Х.Вовка належали праці «Задунайська Січ за місцевими спогадами та оповіданнями» (Киевская старина. – 1883. – Т.І–V), «Економічні та етнографічні замітки про Болгарію» (Русская мысль. – 1885), «Російські колонії в Добруджі» (Киевская старина. – 1889. – Т.І–III). У 1892 р. в Парижі вийшла фундаментальна праця Х.Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні», яка принесла вченому світову славу. У 1899р. Х.Вовка обирають членом Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, в якому він очолював етнографічну комісію. В 1905р. Х.Вовк блискуче захистив у Парижі докторську дисертацію «Скелетні видозміни ступнів у приматів і в людських расах».

По приїзді до Львова в 1903 р., Х.Вовк активно включився у наукове життя цього міста. Він працює редактором журналу «Антропологія» (за період з 1899 по 1905 рр.

вийшло сім чисел журналу). В січні 1906 р. Х.Вовк переїжджає до Петербурга, де читає лекції з антропології у Вищій школі П.Ф.Лесгафта, а з 20 лютого 1907 р. – у Петербурзькому університеті. Цей період життя і діяльності Х.Вовка був присвячений етнографічним дослідженням Чернігівської, Волинської, Херсонської губерній, Кубані і Таманського півострова. Він повністю віддавав себе улюбленій роботі. «З розкопок було брато все, – писав Леонід Чикаленко, – навіть те, що тепер при сучасному стані науки не має видимого значіння, але далі може його мати... Коли під час розкопок виникали проблеми, то робилося все, аби їх вирішити, а різні ненаукові здогадки керівник експедиції відкидав з характерним для нього гумором, а то й з непохитною суворістю. Цікавою рисою педагогічних методів Вовка було те, що він дуже швидко пускав своїх учнів до самої відповідальної праці... Бути його учнем – це багато значило. Це значило бути і співробітником, і молодшим товаришем, з яким обмірковується не тільки дрібні поточні писання, але який в широких загальних питаннях наукового значіння та в розробці питань практичної діяльності бере активну участь».

Серед фундаментальних праць Х.Вовка необхідно назвати, перш за все, книгу «Український народ в його минулому і сучасному» (Петроград, 1916), до якої ввійшли дві важливі праці вченого – «Антропологічні особливості українського народу» і «Етнографічні особливості українського народу». У 1918 р. Х.Вовк раптово захворів і помер. Поховано його в м.Жлобині (Білорусь). Лише в наші дні відбувається процес повернення до нас наукової спадщини Хведора Вовка. У 1995 р. київське видавництво «Мистецтво» видало фундаментальну працю видатного українського антрополога «Студії з української етнографії та антропології».

Скрупульозне вивчення антропологічних особливостей українського народу дало підставу Х.Вовку зробити важливі наукові висновки, головними з яких є: «1) Українці є досить одноманітне плем'я, темноволосе, темнооке, вищого за середній чи високого зросту, брахіцефальне, порівнюючи високоголове, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з порівнюючи короткими верхніми та довшими нижніми кінцевостями. Сукупність цих ознак ми вважаємо можливим визнати українським антропологічним типом. 2) Відхилення від цього етнічного типу, в нечисленній кількості осіб, можна спостерігати головню на скрайніх територіях, заселених українцями, їх легко пояснити сусідніми етнічними впливами, а це виключає можливість припущення про різноманітний склад українського племені в його первісному і найдавнішому вигляді. 3) Зіставляючи антропологічні дані про українців... ми бачимо, що площа білоруських впливів майже цілковито покривається площею поширення поліських діалектів, тоді як середня смуга захоплює територію українського діалекту, а південна – слобідська – українські діалекти. А Поділля з Галичиною відноситься до площі поширення червоноруського діалекту. 4) ...Українці, безперечно, найбільшу спорідненість виявляють з південними та західними (з винятком поляків) слов'янами, і... їх слід зачислити до так званої адриатичної, або динарської, раси, яку ми воліли б назвати слов'янською. 5) ...Різницю між слов'янськими племенами... слід відносити тільки до сучасних нам слов'ян, беручи цей термін в лінгвістичному розумінні. 6) ...Первісна маса східних, чи руських, слов'ян в дуже далекі часи... диференціювалася на три групи: північну, середню та південну. Наслідком татарського нападу північна група з частиною середньої витворила з себе великоруське плем'я, що проковтнуло масу фінських елементів; з решти середньої групи та з прилучення до неї південно-руських, литовських, польських та західнофінських елементів утворилося плем'я білоруське; нарешті, південно-руська група... витворила групу малоруську, що з утворенням самостійної культури перетворилась в українську». Хведір Вовк переконливо довів, що «український народ на всій території, що він її заселяє, відзначається цілим шерегом спільних для нього, у цілому його складі, етнографічних особливостей, які не

залишають сумніву в тому, що він являв собою одну етнографічну цілість, цілком виразну, відокремлену з-поміж інших слов'янських народів».

У 1903 р., приїхавши на Україну, Хведір Вовк здійснив кілька експедицій, зокрема на Закарпаття. У його працях міститься надзвичайно цікавий матеріал про наш край. Досліджуючи мисливство, вчений відзначив, що «в Карпатах ловлять ще медведів, споруджуючи на них особливі пастки, так звані слопи... Вовків, там, де вони ще є, труять отрутою, ловлять тенетами, а найчастіше заманюють в особливі ями з приманкою, цебто в так звані вовковні – щось подібне до двох концентричних загородок з ліски, з живою приманкою всередині; вовк іде на приманку та сам зачиняє за собою вхідні двері». Вчений детально описує рибальство в Україні. Він відзначає, що саме на Закарпатті до цих пір існує найпримітивніший спосіб ловлення риби: «Невеличка, надзвичайно мілка літом гірська річечка була перегороджена двома стінками з назбираних тут-таки з дна дрібних камінців та глини; стінки ці сходились під кутом, залишаючи дуже вузьку протоку для води, а протока загороджена була невеликим ятіром з лози».

З давніх-давен скотарство було одним з головних господарських занять жителів Карпатських гір. Якщо, вважав Х.Вовк «скотарство на Україні скоротилось», то «заховалось десь як головне джерело існування... хіба тільки на Карпатах, у гуцулів та бойків, на їхніх гірських полонинах». Вчений детально описав традиції карпатського скотарства з його ватагами, стоїщами, ватерниками, ватрами тощо. Серед сучасних досліджень з етнографії заслуговують уваги дві фундаментальні праці відомого українського вченого Михайла Тиводара «традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Історико-етнологічне дослідження» (Ужгород, 1994) і «Закарпаття: Народознавчі роздуми» (Ужгород, 1995).

Цінним науковим дослідженням Х.Вовка є його праця «Шлюбний ритуал та обряди на Україні», в якій яскраво описано особливості цього ритуалу в різних регіонах України. Підсумовуючи свою працю про весільний обряд на Україні, вчений відзначив, що «дохристиянська доба, безперечно, була кульмінаційним пунктом у розвитку українського весілля. З християнством ритуал українського весілля увійшов у стадію розкладу; цей розклад іде, хоч і дуже поволі, але невинно, і з часом він неминуче знищить всі сліди тої доісторичної старовини, носієм якої він був досі».

У 1896 р. Х.Вовк опублікував статтю «Сані в похоронному ритуалі на Україні», в якій теж не обминув увагою опис цього ритуалу в Закарпатті. Твердячи, що звичай везти мерців на санях майже зник, дослідник зауважив: «Щодо других її частин (України – М.В.), а саме Карпатської України, що належить до Угорщини, та Східньої Галичини, що належить до Австрії, то там, як у країнах більше гірських, а тому й значно консервативних, ми знаходимо цей звичай і за наших часів... У русинів Угорщини мерців, коли це діти, несуть на цвинтар на руках, а коли це дорослі – їх усіх без винятку возять на санях, навіть літом, бо такий обряд в цілій країні карпатських русинів». Х.Вовк був обізнаний з працями закарпатського вченого Є.Фенцика.

АКАДЕМІК ДМИТРО БАГАЛІЙ ПРО СКОВОРОДУ

Дмитро Іванович Багалій був одним із найперспективніших учнів історичної школи Володимира Антоновича. Під впливом свого вчителя формувалася концепція історичного процесу Д.Багалія, яка багато в чому нагадувала федералістські погляди Миколи Костомарова. Дмитро Багалій народився 7 листопада 1857 р. в Києві у міщанській родині. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського і Харківського університетів, у 1883 р. Д.Багалій став доцентом, а в 1887 р.